

1986, s. 41-42; Mustafa Can, "Selçuklular Devri Konya Kütüphaneleri Tarihçesi", a.e., II/1 (1986), s. 51.

Hârizmşahlr ve Gurlular. Ghulam Rabbani Aziz, *A Short History of Hhwarazmshahs*, Karachi 1978, s. 216; M. Mâhir Hamâde, *el-Mektebât fi'l-İslâm*, Beyrut 1981, s. 127-128; V. V. Barthold, *Mogol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1981, s. 526; Gulâm Fâruk Nîlâb Rahîmî, *Seyr-i Târîhi Kitâbhânehâ der Afğânîstân*, Tahran 1361, s. 133-146; Yahyâ Mahmûd Sââtî, *el-Vakf ve bünyetü'l-mektebeti'l-'Arabiyye*, Riyad 1408/1988, s. 81.

Memlûkler. Nehrevâfî, *el-'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi'l-harâm* (Ahmed b. Zeynî Dahlân, *Hulâsâtü'l-keâm* içinde), Kahire 1305, s. 152; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 117-118; Abdülatîf İbrâhîm, *el-Mektebetü'l-Memlûkiyye*, Kahire 1962, s. 15-35; Youssef Eche, *Les bibliothèques arabes*, Damas 1967, s. 255-256, 259, 260, 261, 264; I. E. Ghanem, *Zur Bibliothekgeschichte von Damascus 1115-1516*, Bonn 1969, s. 128-130; Yahya Mahmûd Sââtî, *el-Vakf ve bünyetü'l-mektebeti'l-'Arabiyye*, Riyad 1408/1988, s. 71, 73, 85, 88, 89, 90, 107, 112; M. Kemâleddin İzzeddin, *el-Hareketü'l-'ilmîyye fi Mısr: Devletü'l-Memâlikü'l-Cerâkise*, Beyrut 1990, s. 74-79; Seyyid en-Neşşâr, *Târîhu'l-mektebât fi Mısr: el-'Asrü'l-Memlûkî*, Kahire 1993, s. 16, 83, 86, 90; Eymen Fuâd Seyyid, *el-Kitâbü'l-'Arabiyyü'l-mahtût ve 'ilmü'l-mahtûtât*, Kahire 1997, s. 249-254; a.m.f., "Naşşârî kadimânî fi 'fâretü'l-kütüb", *MMMA* (Kahire), IV/1 (1958), s. 128-129; Muhtârüddin Ahmed, "Mahtûd b. 'Alî el-Ustadâr ez-Zâhiri", *Mecelle-i 'Ulûm-i İslâmiyye*, I/1, Aligarh 1960, s. 123-146; Fahreddin Fâlih, "et-Ta'lim fi zillî devleti'l-Memâlik", *Âdâbü'r-râfideyn*, X, Musul 1979, s. 394; G. Leiser, "The Endowment of the al-Zahiriyya in Damascus", *JESHO*, XXVII/1 (1984), s. 44; Ali es-Seyyid Ali Mahmûd, "Mektebâtü'l-'Kuds fi 'aşri selâfîni'l-Memâlik", *Mecelle-i'l-mektebât ve'l-ma'lûmâtü'l-'Arabiyye*, IV/4, London 1984, s. 9; İsmâil Ahmed İsmâil, "Medresetü's-Sultân Kayıtbay fi'l-Mescidi'l-Harâm", *el-'Arab*, XIV/1-2, Riyad 1979-80, s. 88.

Hindistan'daki Müslüman Türk Devletleri. Sh. Abdülaziz, *The Imperial Library of the Mughuls*, Lahore 1967, s. 43-44, 49-52, 57; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 226; Gulâm Fâruk Nîlâb Rahîmî, *Seyr-i Târîhi Kitâbhânehâ der Afğânîstân*, Tahran 1361, s. 133-146; A. Rakkhi Butt, "Development of Libraries in Sind", *Sindhological Studies*, Karachi 1982, s. 87; S. M. Imamuddin, *Some Leading Muslim Librarians of the World*, Bangladesh 1983, s. 95-97, 99, 105-106; Olga Pinto, "The Libraries of the Arabs During the Time of the Abbasids", *IC*, III/2 (1929), s. 226; R. S. Mackensen, "Moslem Libraries and Sectarian Propaganda", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, LI (1934-35), s. 93; S. A. Zafar Nadvî, "Libraries During the Muslim Rule in India", *IC*, XIX/1 (1945), s. 329-331, 336-341, 342-347; Dharma Banu, "The Mughul Libraries", *JPHS*, II/4 (1954), s. 287, 292, 297-298; M. Hamidü'z-Zafar, "Abd al-Rahim Khan-Khanan and his Library", a.e., III/2 (1955), s. 119-122; Mohamed Taher, "Dargah Libraries in India: A Compar-

ative Study", *International Library Review*, XVIII, Copenhagen 1986, s. 337-345; a.m.f. v.dğr., "Madrasa Libraries in India", a.e., XXI (1989), s. 83-97; Mehdi Hâce Piri, "Kitâbhânehâ-yi Leknev", *Mışkât*, sy. 18-19, Meşhed 1989, s. 172-194.

Kuzey Afrika'daki Müslüman Devletler. Abdülhâdî et-Tâzi, *Câmi'u'l-Karaviyyin*, Beyrut 1972, I, 123-124; II, 452-453; III, 668-669; a.m.f., *Fehârisü mahtûtâtü'l-Hizâneti'l-Hase-niyye*, Rabat 1983, s. IV, V-VIII; Yahyâ Mahmûd Sââtî, *el-Vakf ve bünyetü'l-mektebeti'l-'Arabiyye*, Riyad 1408/1988, s. 51-52, 72-73; Tâhâ Velî, *el-Mesâcid fi'l-İslâm*, Beyrut 1409/1988, s. 573-574, 576-580; Latifa Benjelloun-Laroui, *Les bibliothèques au Maroc*, Paris 1990; Muhammed b. Abdülaziz ed-Debbâğ, "Hizânetü İbn Yûsuf ve mahtûtâtihâ, nazra târihiyye", *el-Mahtûtâtü'l-'Arabiyye fi'l-garbi'l-İslâmî*, Dârülbeyzâ 1990, s. 49-76; Siddîk b. el-Arabî, "Hizânetü İbn Yûsuf ve mahtûtâtihâ, nazra târihiyye", a.e., s. 77-93; a.m.f., *Fihrisü mahtûtâtü Hizâneti İbn Yûsuf bi-Merâkes*, Beyrut 1994, s. 5-23; Ahmed-Chouqui Binebine, *Histoire des bibliothèques au Maroc*, Rabat 1992; M. Shatzmiller, *The Berbers and the Islamic State: The Marinid Experience in Protectorate Morocco*, Princeton 2000, s. 90-91, 100-103, 169-171; Hasan Abdülvehhâb, "el-'Inâye bi'l-kütüb ve cem'ihâ fi İfrîkiyyeti'l-Tünisiyye", *MMMA* (Kahire), I/1 (1955), s. 74; İbnü'l-Hayât, "Mektebetü'l-Câmi'i'l-Karaviyyin 'abre't-târîh", *el-Mecelle-i'l-Magribiyye li'l-tevsiğ ve'l-ma'lûmât*, sy. 3, Tunus 1985, s. 11.

Osmanlılar. Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi I*, tür.yer.; a.e. II, tür.yer.; a.e. III-IV, tür.yer.; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*, tür.yer.; Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç: Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, tür.yer.; a.m.f., "İkinci Selim'e Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususî Kütüphaneleri Hakkında", *TTK Bildiriler*, IV (1952), s. 309-311; a.m.f., "İstanbul'un İlk Kütüphanesi Hakkında", *Akşam Gazetesi*, 31 Ağustos 1942, s. 5; a.m.f., "Mahmud Paşa Vakıfları ve Ekleri", *VD*, IV (1958), s. 65-76; Müjgân Cunbur, "Şeyhülislam Velîyüddin Efendi Vakıfları ve Kütüphanesi", *Necatî Lugal Armağanı*, Ankara 1968, s. 165-189; a.m.f., "Osmanlı Çağı Türk Vakıf Kütüphanelerinde Personel Düzzenini Geliştirme Çabaları", *TTK Bildiriler*, VII (1973), II, 675-688; a.m.f., "Vakfiyelere Göre Eski Türk Kütüphanelerinin Yönetimi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, XI/1-2, Ankara 1962, s. 3-4; a.m.f., "Kanunî Devrinde Kitap Sanatı, Kütüphaneleri ve Süleymaniye Kütüphanesi", a.e., XVII/3 (1968), s. 134-139; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, tür.yer.; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, tür.yer.; R. Tuba Çavdar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi* (doktora tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s. 393; Selim N. Geçrek, "İstanbul Kütüphaneleri: Bunların İki Hakkında Bir Yazı Dolayısıyla", *Akşam Gazetesi*, 27 Haziran 1942; Ömer Lütfi Barkan, "Ayasofya Camii ve Eyüb Türbeleri'nin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasabe Bilançoları", *İFM*, XXIII/1-2 (1963), s. 375.

İSMAIL E. ERÜNSAL

□ MİMARİ. Ortaçağ Türk mimarlığında Büyük Selçuklular'ın İsfahan, Nişâbur, Bağdat gibi şehirlerinin medreselerinde önemli kütüphaneleri vardı (Bağdat Nizâmiye Medresesi-1067). Sultan Sencer'in Merv şehri de kütüphaneleriyle meşhurdur. Anadolu'da Artuklular kütüphanelere verdikleri önemle bilimin yayılmasına hizmet etmişlerdir. Anadolu Selçukluları döneminde de kütüphanelerin varlığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde İstanbul'un ilk kütüphanesi Fâtiha Sultan Mehmed'in kitaplarıyla Beyazıt'taki Eski Saray'da kurulurken XV. yüzyılın sonuna doğru medrese ve külliyelerdeki kütüphaneler çoğaldı. Kanûnî Sultan Süleyman devrinin 1534-1566 yılları arasına rastlayan süreçte pek çok medrese kütüphanesinin yanı sıra cami, tekke, zâviye ve türbelerde de bir kitap dolabı veya odasından meydana gelen kütüphaneler oluşturulmuştur (bu çeşit kütüphaneler için güzel bir örnek olan Süleymaniye Camii Kütüphanesi cami içinde yer alır; caminin sağ fevkanî mahfili altında barok tunç şebeke ile ayrılarak meydana getirilen kitaplık I. Mahmud döneminde yapılmıştır).

XVII. yüzyıldan itibaren bir külliyeinin parçası olarak veya tamamen bağımsız küçük kütüphane binaları inşa edilmiştir. Divanyolu'nda Köprülü Kütüphanesi (1089/1678), aynı adı taşıyan külliye içine Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa tarafından ilâve edilmiştir ve bağımsız kütüphaneye yapısının ilk örneğidir. Kare bir mekândan oluşan kütüphanenin üzeri sekizgen kasnağına taşıdığı sağır kubbe ile örtülmüştür. Duvarlar taş-tuğla sıralarından oluşur. İç mekânda kubbe kalem işiyle bezenmiştir. Saraçhanebaşı'ndaki Feyzullah Efendi Kütüphanesi (1111/1699) medrese odalarından bağımsız, mescid-derhaneyeyle beraber avludan yükseltilmiş açık bir sofa önünde yer almaktadır. Kare planlı sade mekânı sağır bir kubbe örter. Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi (1120/1708) Çarşıkapı'da inşa edilen külliye yer alır. Kesme taş, iki katlı bir yapıdır. Üstü aynalı tonozla örtülü dikdörtgen esas mekânı dört konsolla zemin kat üzerine oturtulmuştur. Bağımsız diğer bir kütüphane yapısı Vefa'da Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'dir (1127/1715). Bodrum, zemin ve birinci kattan oluşan binanın cepheleri taş-tuğla almalı örgülüdür. Bodrum katı bir hava dehlizi gibiyken zemin kattaki mekân da kitap deposu olmalıdır. Üst katta birbirine bağlantılı iki mekândan büyüğü dikdörtgen planlı olup kubbe ve aynalı tonozla örtülmüştür. Okuma salo-

Topkapı
Sarayı
içinde
yer alan
III. Ahmed
Kütüphanesi

nu olan bu mekânda ahşap, taş ve çini dekorasyon bulunur. Merdiven önündeki diğer mekân kare planlıdır ve aynalı tonozla örtülmüştür.

Şehzadebaşı'nda Damad İbrâhim Paşa Külliyesi içindeki kütüphane (1132/1720) giriş aksına göre dershaneyle simetrik olacak biçimde konumlanır. Kütüphane kare planlı olup üstü sağır kubbeli kâgir bir yapıdır; avlu cephesi boyunca uzanan revakı ve çok pencereci mekânı ile dikkat çeker. III. Ahmed Kütüphanesi (1131/1719) Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunda bulunmaktadır. İki yandan mermer merdivenle çıkılan binada revaklı bir bölümle kütüphaneye girilir. Ortadaki kubbeli kare mekân üç yöne doğru, üzeri ayna tonozla örtülü dikdörtgen bölümlerle açılır. Dış cepheler mermer kaplamadır. İç cepheler ise çini, alçı kabartma ve ahşap işleriyle süslenmiştir. Üsküdar Ahmediye Kütüphanesi (1134/1722) külliyesinin bünyesinde olup kesme taştan inşa edilmiştir. Zeminden yükseltilmiş olan bina kare planlı ve tek kubbelidir. Yenicami Külliyesi'ne eklenen kütüphane (1138/1726), Vâlide Sultan Türbesi'nin girişi yanına III. Ahmed tarafından yaptırılmıştır. Taş-tuğla almaşık örgü duvarlara sahip kütüphanenin iç mekânı kare biçimindedir ve üzeri sekizgen kasnaklı basık bir kubbeye örtülüdür. Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi (1145/1732) külliye planındaki konumuyla bu yüzyılın benzer yapılarından ayrılmaktadır. Cami avlusuna girişi sağlayan beşik tonozlu bir geçit üzerinde inşa edilmiştir. Bol pencereci okuma salonu ferah, revaklı bir dinlenme balkonuna açılır. Mirzâde Şeyh Mehmed Efendi Kütüphanesi (1147/1734), Şeyhülislam Mehmed Efendi Külliyesi içinde ve caminin arka yönünde yıkık durumdadır. Moloz taş-tuğla örgü duvarlara sahip dikdörtgen mekânın üst örtüsü tonozdu. Ayasofya I. Mahmud Kütüphanesi (1153/1740), Aya-

sofya'nın güneyindeki iki payandanın arasına kesme taşla inşa edilmiş ek bir yapıdır. Üç mekândan oluşan kütüphanede girişin solundaki aynalı tonoz örtülü dikdörtgen okuma salonu bir taraftan tunç şebekelerle Ayasofya içine, diğer taraftan üç pencereci ışıklık taşılığına açılır. Işıklığın diğer yanında bir kubbe ve aynalı tonozla örtülü dikdörtgen kitap deposu yer almaktadır.

1154'te (1741) İstanbul'da iki bağımsız kütüphane daha inşa edilmiştir. Bunlardan ilki Sultanhamam'daki Âşir Efendi Kütüphanesi olup kütüphane binası iki katlıdır. Birkaç bölümden meydana gelen yapıda dikdörtgen okuma salonu aynalı tonoz örtülüdür ve giriş yönünde bir kubbe ve iki çapraz tonozla genişletilmiştir. Bitişğinde kare planlı bir kitap deposuna sahiptir. İkincisi Vefa'da Âtîf Efendi Kütüphanesi'dir. Kübik olmayan özgün planı başlıca özelliğini teşkil eder. Kütüphaneye zemin üzerinde bir bodrumla çıkıntılı esas bir kattan oluşur. Kitap deposu aynalı tonoz örtülü ve dikdörtgen planlıdır. Çok cepheli olarak düzenlenmiş okuma salonu iki aynalı tonozla örtülüdür. Bu mekâna beş eyvan açılmaktadır.

Fâtih Külliyesi'ne I. Mahmud bir kütüphane ekletmiştir (1155/1742). Kütüphaneye iki birimli giriş ve kare okuma salonundan oluşur. Kare mekânın ortasında dört sütunun taşıdığı merkezî bir kubbe yer alırken yanlarda ve giriş aksında aynalı tonozlar, dört köşede ise küçük kubbecikler üst örtüyü oluşturur. Eminönü'nde Hacı Beşir Ağa Külliyesi'nde yer alan kütüphane (1158/1745) caminin batı duvarındaki bir kapıdan ulaşılan dikdörtgen planlı, sade bir yapıdır. Nuruosmaniye Kütüphanesi (1169/1756) külliye içinde ele alınmış olup Türk-barok mimarlık üslubunun özgün bir örneğidir. Bir mahzen katı üzerine kesme taşla inşa edilmiştir. Köşeleri kırık dörtgen biçiminde ve tonoz örtülü bölüm kitap deposu, ikinci ki-

sım okuma salonudur. Hareketli bir cepheye sahip köşeli oval okuma salonu içten revaklı bir yan galeriyle çevriliyken dört sütunun taşıdığı bir kubbe ve yanlarda yarım kubbelerle örtülüdür. Saraçhanebaşı'nda yer alan Amcazâde Hüseyin Paşa Kütüphanesi (1168/1755) külliye sonradan ilâve edilmiş olup medresenin bir koluna bitişiktir. Avludan bir merdivenle çıkılan ve birçok pencereden bol ışık alan tek kubbeli fevkanî bir bina- dır. Avluya bakan yüzü kesme taş, öteki cepheleri taş-tuğla almaşık örgüdür. Lâleli'de Râgıb Paşa Kütüphanesi (1176/1763) bir bodrum üzerinde yükselen kubbeli ve tonozlu bir yapıdır. Asıl kitaplık katı, tek gözlü bir revakla girilen ön bina arkasında yer alan kare bir mekândır. Ortada bir büyük kubbe, dört yönde aynalı tonozlar ve köşelerde birer küçük kubbe üst örtüyü meydana getirir. Duvarlar taş-tuğla almaşık örgüyle oluşturulurken mekânın iç süslemesinde çini, kalem işi ve metal şebeke düzenlemeleri kullanılmıştır. Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi (1182/1768), Beyazıt Camii'nin batıdaki tabhânesine sonradan eklenmiş kesme taş bir yapıdır. Bir bodrum katı üzerinde yükseltilmiş kütüphaneye, kubbeli kare bir birim ve tonozlu dikdörtgen mekândan oluşan bir plana sahiptir ve çok pencereci bir bölümden geçilen kare kütüphane mekânının üst örtüsü Râgıb Paşa Kütüphanesi ile benzerlik gösterir. Duvarlar taş-tuğla almaşık örgüdür. İç süslemede malakârî ve kalem işi kullanılmıştır.

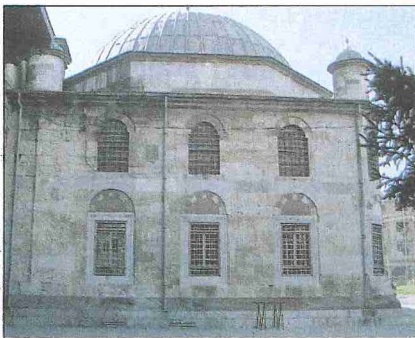
Bahçekapı'da yer alan I. Abdülhamid Kütüphanesi (Hamidiye Kütüphanesi, 1195/1781) bir zemin, bir asma ve bir esas kattan oluşur. Hamidiye Medresesi girişinde başlayan bir merdivenle

Râgıb Paşa Kütüphanesi – Lâleli / İstanbul

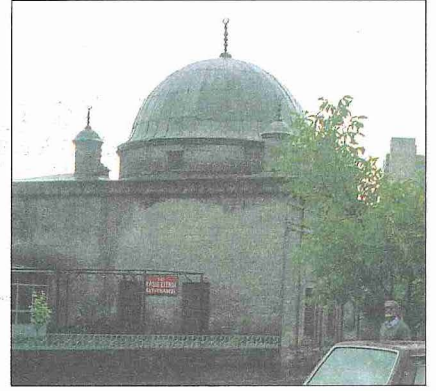

ulaşılan fevkanî kütüphanenin dikdörtgen planlı ve tekne tonoz örtülü kitaplığı üç aynalı tonozla örtülü birimle yana doğru genişler. Dikdörtgen okuma mekânının iki köşesi içten köşe pencereleleriyle pahlanmıştır. Üzeri ayna tonoz örtülü dikdörtgen bir kitap deposu da olan kütüphanenin duvarları taş- tuğla alması örgüdür. Eski bir gravürde duvarlarının nakışlarla kaplı olduğu görülür ise de bugün hiçbir iz yoktur. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi (1196/1782) Üsküdar'da bağımsız bir yapı olarak inşa edilmiştir. Okuma salonuna üzeri tekne tonozlu bir revakla girilir. Kare planlı olan bu mekân kubbeyle örtülmüştür. Bitişğinde kitap deposu bulunan yapının duvarları taş örgüdür. Hâlet Efendi Kütüphanesi (1818) Galata Mevlevîhânesi girişinde inşa edilmiş fevkanî bir yapıdır. Sokak cephesinde okuma salonu, arkasında kitaplık ve revak-teraz gibi birimlerden oluşan yapı tonozlarla örtülmüştür. Yerebatan caddesindeki Esad Efendi Kütüphanesi (1846) bir ön mekândan sonra ortası kare, iki tarafta ikişer sütunla yanlara doğru genişletilmiş tonozlu bölümlerden oluşmaktadır. Dış ve iç mimarisi süslemesizdir. Yenikapı Mevlevîhânesi bünyesinde yer alan Abdurrahman Nâfiz Paşa Kütüphanesi (1851) bânisinin türbesi yanındadır. Biri kare, diğeri kareye yakın dikdörtgen, çapraz tonozla örtülü iki birimden meydana gelmiştir. Bu dönemde inşa edilmiş kütüphane yapılarından farklı olarak fevkanî değildir. Eyüp'te yer alan Hüseyin Paşa Kütüphanesi (1859) hafif yükseltilmiş zeminde inşa edilmiş, birkaç dikdörtgen mekân ve uzun bir koridordan meydana gelmektedir. Mermer cepheli ve bol süslemeli binanın üst örtüsü kubbe ve tonozdur.

Yüsusuf Ağa Kütüphanesi – Konya

XVII. yüzyıldan itibaren İstanbul dışındaki kütüphanelerde, camilerin ve medreselerin içinde yer alanlardan başka bir külliye bünyesinde ya da bağımsız olarak ele alınmış yapılarla karşılaşılmaktadır. Nevşehir'de Damad İbrâhim Paşa Kütüphanesi (1140/1728) aynı adı taşıyan külliye inşa edilmiş kare mekânlı, kubbeli bir yapıdır. Sivas Hacı Nûman Kütüphanesi de (1172/1759) kare planlı olup bir kubbeyle örtülmüştür. Rodos'ta Hacı Ahmed Ağa Kütüphanesi (1208/1793-94) yanyana iki kubbeli kare birimden oluşmakta, önde okuma odası, arkada kitapların muhafaza edildiği mekân bulunmaktadır. Bağımsız kütüphane yapılarından biri olan Konya Yüsusuf Ağa Kütüphanesi (1210/1795-96) Selimiye Camii yanında yer alır. Kare planlı ve kubbeli, kesme taş bir yapıdır. Bol pencere binanın dört köşesi yuvarlatılmış olup ayrıca bu köşelere ağırlık kuleleri konmuştur. Kayseri Mehmed Râşid Efendi Kütüphanesi (1212/1797), dikdörtgen planı içinde kubbeli kare bir okuma salonu ve beşik tonozla örtülü dikdörtgen bir koridor kısmına sahiptir, dört köşede ağırlık kuleleri yer alır. Antalya Mütessellim Kütüphanesi (1211/1796), aynı adlı caminin yanında inşa edilmiş kare planlı ve kubbeli, kesme taş bir yapıdır. Akhisar Zeynelzâde Kütüphanesi (1212/1797), güney duvarındaki bir çıkıntıyla birlikte kare planlı ve kubbeli bir yapı olup önünde, üzeri iki aynalı tonoz ve bir kubbeyle örtülü üç gözlü revak bulunmaktadır. Manisa Murâdiye Külliyesi içinde Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa'nın yaptırdığı (1806) bir kütüphane bulunmaktadır. Sekizgen planlı yapıya üzeri çapraz tonozla örtülü küçük bir sakıftan geçilerek girilir. Taş ve tuğla örgüyle oluşturulmuş kütüphane sekiz dilimli bir kubbeyle örtülmüştür. Tire Necib Paşa Kütüphanesi (1826), önünde üç küçük kubbeyle örtülü revakı bulunan, kare planlı ve kubbeli bir yapıdır. Lefkoşe II. Mahmud Kütüphanesi (1829) dikdörtgen planlı olup kare ana mekân bir kubbeyle örtülmüştür. Önde iki küçük kubbeyle örtülü, biri açık, diğeri kapalı iki mekândan oluşan giriş yer alır. Manisa Çaşnığır Kütüphanesi (1831), Çaşnığır Camii bitişğinde Karaosmanoğlu Hacı Eyüb Ağa tarafından inşa edilmiştir; önünde küçük kubbelerle örtülü üç gözlü revakı bulunan kare planlı ve kubbeli bir binadır. Ürgüp Tahsin Ağa Kütüphanesi (1856) kesme taşla inşa edilmiş, kare planlı ve tek kubbeli kütüphane yapılarından. Kütahya Molla Bey (İbrâhim Bey) Kütüphanesi (1855-1858),

Râşid Efendi Kütüphanesi – Kayseri

aynı adlı külliye de yer almış kare planlı ve aynalı tonozla örtülü kâgir bir binadır. Manisa Demirci Mahmud Çelebi Kütüphanesi (1862-1863) sekizgen planlı ve kubbeli olup kesme taşla inşa edilmiştir. Burdur Hacı İsmâil Ağa Kütüphanesi (1886) kare plan üzerine kubbeli, kesme taştan küçük bir yapıdır. Sivas Ziyâ Bey Kütüphanesi de (1908) kare planlı ve taş bir yapıdır.

Osmanlı devri vakıf kütüphanelerinde çoğunlukla kare ve dikdörtgen planlar uygulanmış, bazan da kare mekân içi kolonlu veya çok mekânlı olarak tasarlanmıştır. Bazı örneklerde okuma salonlarında dört sütunla merkezî plan şeması oluşturulurken dikdörtgen planlı mekânlar iki sütunla bölümlenerek kare birimler meydana getirilmiştir. Örtü sisteminde aynalı tonoz ve kubbe kullanılmıştır. Tuğla ve taş kullanımı karakteristiktir. Binaların bir avlu içine alınarak sokak gürültüsünden uzaklaştırıldığı ve okuma için sakin bir mekân oluşturulduğu görülür. Kütüphanelerin konumlanışı gün ışığına göre ayarlanırken iç aydınlığı bol pencere düzenlemelerle sağlanır. Döşemesi toprak katı tonozları üzerine oturtulan yapılar böylece rutubetten korunmuş oluyordu. Ayrıca kalın duvarlar sesi ve nemi izole ederken yangınlara ve hırsızlığa karşı da önlemler alınmıştır. Kütüphanelerin iç dekorasyonunda sadelik hâkimdir. Kitap dolapları bazan demir şebekeler içine alınmış, bazan da ayrı bir odada bulundurulmuştur. Süs unsuru olarak çini ve kalem işinin kullanıldığı örnekler görülür. Kitaplar, bağımsız binası olan kütüphaneler dışında cami ve medreselerdeki dolaplar

veya kitap odalarının yanı sıra tekkeler, türbeler, vezir konakları, saraylar, bedestenler, dârüşşifâlar (hastahane), imaretler ve dârülhadislerde toplanıp korunuyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

Süheyl Ünver, "Artıkular Kütüphaneleri Hakkında Yeni Tetkikler", *TTK Bildiriler*, III (1948), s. 221-224; a.mlf., "Selçuklular Zamanında Kütüphaneler Üzerine Yeni Örnekler ve Bazı Mülahazalar", a.e., s. 642-646; Y. Turan Gökten, *İstanbul Haricindeki Osmanlı Devri Kütüphaneleri* (lisans tezi, 1980), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi; Necvan Özkan, *Tarihi Gelişim Süreci İçinde Kütüphaneler* (yüksek lisans tezi, 1987), Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, tür.yer.; a.mlf., "Osmanlılar'da Kitap ve Kütüphane Geleneği", *Lâle*, sy. 3, İstanbul 1985, s. 15-21; Bahtiyar Eroğlu, *Bazı Örnekleri ile Anadolu'da Tarihi Türk Kütüphane Mimarlığı* (bilim uzmanlığı tezi, 1990), SÜ Fen Bilimleri Enstitüsü; a.mlf., *XVII. -XVIII. Yüzyıllarda İç, Batı ve Güneybatı Anadolu'da Kütüphane Mimarisi* (doktora tezi, 1998), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklular Devri Kütüphaneleriyle İlgili Bir Deneme", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s. 393-399; Deniz Mazlum, "XVIII. Yüzyıl İstanbul'unda Basılı Kitabın Öyküsü ve Kütüphaneler", *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul 1996, s. 45-50; Alime Şahin, *İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Kütüphane Yapıları Üzerine Bir Araştırma ve Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi* (yüksek lisans tezi, 1997), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü; Ayşe Nalan Yetişkin (Kubılay), *XVIII. ve XIX. Yüzyıl İstanbul Kütüphanelerinin Mimarisi* (doktora tezi, 1998), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "Kütüphaneler-Mimari", *DBİst. A, V*, 176; Behçet Ünsal, "Türk Vakfı İstanbul Kütüphanelerinin Mimari Yöntemi", *VD, XVIII* (1984), s. 95-124; Semavi Eyice, "İstanbul: Tarihi Eserler-Kütüphaneler", *İA, V/2*, s. 1214/111-114.

AYŞE DENKNALBANT

KÜVEYT

(الكويت)

Basra körfezinin
kuzeybatı köşesinde bulunan
Arap devleti.

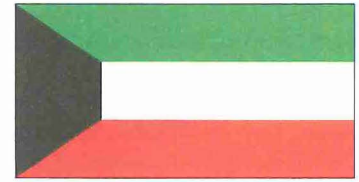
I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA II. TARİH

Resmî adı Devletü'l-Küveyt olup yüzölçümü 17.818 km², başşehri Küveyt ve resmî dili Arapça'dır. Körfez Savaşı'ndan önce 2 milyonu geçen nüfusu Irak istilası sırasında 1.2 milyona inmiş, 2003 tahminlerine göre ise 2.014.100'e yükselmiştir. İdarî olarak Ahmedî, Fervâniye, Âsime, Cehrâ ve Havallî olmak üzere beş muhafazaya ayrılmıştır. Ülke kuzeyde ve batıda 240 km. boyunca Irak, güneyde 250 km. boyunca Suudi Arabistan ile kom-

şudur. Suudi Arabistan ile olan sınırı tabii bir temele dayanmayıp düz bir hat şeklinde uzanır. Küveyt, I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Osmanlı Devleti'nin Basra vilâyetinin Basra sancağına bağlı üç kazadan biri iken (Küveyt'in devletlerinin bir parçası olduğu yolundaki Irak iddiası buna dayanır) uzunca bir süre Türk hâkimiyetinde kaldıktan sonra İngiliz himayesinde bir şeyhliğe dönüştü; 19 Haziran 1961 tarihinde İngiliz Parlamentosu'nun kararı ile bağımsız bir devlet statüsüne kavuştu.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Küveyt toprakları Şattularap deltasının hemen güneyinde, büyük gemilerin girmesine elverişli derin bir körfezin çevresinde yer alır. Küveyt Halici denilen bu körfez doğu-batı doğrultusunda uzunluğu 80, kuzey-güney doğrultusunda genişliği 20 kilometreyi bulan büyük bir girinti meydana getirir. Halicin karşısında ve orta yerde biri daha büyük iki ada bulunmakta (Feyleke ve Mesken), dolayısıyla içeriye üç ayrı kanaldan girilmektedir. Ancak bunlardan sadece güneydeki ağır tonajlı gemilerin geçebilmesine elverişlidir. Bu sebeple de ülkeye adını veren Küveyt şehri, XVII. yüzyılın ilk yarısında bu girişin kenarındaki bir burnun üzerine kurulmuştur. Şehrin ve Küveyt körfezinin yıldızı, Osmanlı Devleti'nin büyük ticaret merkezleriyle (İstanbul, İzmir, Bağdat, Basra, Halep, Şam) Hindistan arasında yapılan ticaretin, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tonajları giderek artan gemilerin girişlerine uygun olmayan Basra nehir limanından Küveyt'e yönelmesi sonucunda parlamaya başlamış ve böylece Küveyt bütün Kuzeydoğu Arabistan'a hiz-

Resmî adı	: Devletü'l-Küveyt (Küveyt Devleti)
Başşehri	: Küveyt
Yüzölçümü	: 17.820 km ²
Nüfusu	: 2.014.100 (2003 tah.)
Resmî dini	: İslâm
Resmî dili	: Arapça
Para birimi	: Küveyt Dinarı (KD) 1 KD = 1.000 fils

met eden en büyük liman ve antrepo durumuna gelerek ekonomik, stratejik, dolaşısıyla da politik önem kazanmıştır. Buna paralel olarak bölgeye önce, halen ülkeyi yöneten Sabâh ailesinin (Âl-i Sabâh) mensup olduğu Necid kökenli Uneyze kabilesi, ardından yine aynı kesimden Benârî ve Hamed kabileleriyle Irak ve İran kökenli diğer bazı kabileler gelerek yerleşmişlerdir; bunun sonucunda da bölge bir emirliğe dönüşmüştür. Buna rağmen Küveyt, I. Dünya Savaşı'nı izleyen 1920'li yıllarda dahi halkı inci avcılığı, balıkçılık, tekne yapımı ve sınırlı ölçüde ticaretle uğraşan ve toplam nüfusu 40-50.000 kişiyi geçmeyen geri kalmış bir bölge idi. Bu durum, 1936 yılında petrol yataklarının bulunması ve 1946'dan itibaren petrol ihracatının başlamasıyla kökünden değişmiş, Küveyt hızla zengin ve bayındır bir refah devleti haline gelmiştir.

Ülke sıcak ve kurak bir çöl ikliminin etkisindedir. Yaz ortasında sıcaklık gölgede 40-45 C° dolayındadır; 50 dereceyi bulan ve hatta geçen sıcaklıklar da ölçülmüştür (Temmuz 1979'da 51°). Yaz ve ilkbahar kuraklığın en şiddetli olduğu mevsimlerdir. Kışlar ılık geçer. En soğuk ay ortalama 8 derece ile ocak ayıdır. Bununla beraber sıcaklığın 0 (sıfır) derecenin altına indiği de görülmüştür (ölçülen en düşük sıcaklık 20 Ocak 1964'te -6 C°). İklim kıyı ile iç kesimler arasında bazı önemli farklılıklar gösterir. Büyük kısmı kasım-mart arasındaki soğuk dönemde düşen yağışların tutarı yıllara göre 10-300 mm. arasında değişir. İlkbahar yağışlarıyla kısa ömürlü bazı otlar yeşerir ve bu ot topluluklarından otlak olarak yararlanır. Vahaların sayısı azdır. Bunların en büyüğü ve en önemlisi Küveyt şehrinin batısın-

Küveyt

